

مؤلفه‌های دولت شفاف از منظر امام‌خمينی و آیت‌ا... خامنه‌ای

عبدالشريف ولدبيگي^۱

حسن مجیدی^۲

علیرضا ازغندی^۳

چکیده

پژوهش حاضر تلاش دارد تا مؤلفه‌های دولت شفاف را از منظر امام‌خمينی و آیت‌الله خامنه‌ای استخراج و ارائه کند. این مقاله به روش کیفی و با رویکرد تحلیلی مقایسه‌ای تدوین شده. ابزار گردآوری اطلاعات، مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی شامل کتاب‌ها، سایت‌ها و مقالات تخصصی بوده است. یافته‌های این مقاله نشان داد به‌رغم اینکه دولت شفاف مفهومی نوپدید است اما در ادبیات نظری و مشی امام و رهبری همه مؤلفه‌های این دولت مورد تاکید بوده است. ضرورت آزادی اطلاعات، شفافیت مالی، پاسخ‌گویی، نظارت، امر به معروف و نهی از منکر، قانون‌گرایی و مشارکت مقوله‌های مقوم دولت شفاف هستند که در اندیشه‌های امام و رهبری بر آن تاکید شده است. با مطالعه تحلیلی و مقایسه‌ای مشخص شد که اشتراک‌نظر در مؤلفه‌های ۸گانه دولت شفاف در اندیشه این دو متفکر کاملاً هویدا است؛ علاوه بر این، اشتراک نظری در ارائه راهکار و مخاطب قرار دادن دولت شفاف در هر یک از این ۸ مؤلفه برای دست‌یابی به یک مدل حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی ایران کاملاً مشهود شده است.

واژگان کلیدی:

دولت شفاف، امام‌خمينی، آیت‌ا... خامنه‌ای، آزادی اطلاعات، شفافیت مالی، پاسخ‌گویی، نظارت

۱- دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲- دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

majidi118@gmail.com

۳- استاد مدعو گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

مقدمه

امروزه از ضرورت شیشه‌ای بودن محل کار سیاستمداران سخن به میان می‌آید؛ یعنی اتاقی شیشه‌ای که در آن همه رفتارها و رویه‌های حاکمان در معرض دید و قضاوت شهروندان قرار - گیرد تا چیزی از نگاه آنان پنهان نماند. پس زمانی می‌توان از دولت شفاف سخن به میان آورد که پیش از آن اصول دموکراسی پذیرفته و نهادینه شده باشد.

شفافیت و دولت شفاف با حکمرانی خوب تلازم مستقیم دارد. شفافیت بدین معناست که شهروندان با اطلاعاتی که از حکومت در اختیار دارند، امکان می‌یابند از آنچه حکومت انجام می‌دهد، آگاه شوند و عملکرد دولت‌مردان را تحلیل، نقد و قیاس کنند (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۵۲۶). بدین ترتیب شفافیت بر موجودیت سازوکارهایی برای تضمین دسترسی عامه مردم به فراگرد تصمیم‌گیری مبتنی است (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۳).

هر چند مفهوم دولت شفاف از مفاهیم برساخته در ادبیات سیاسی و اقتصادی غرب است، واقعیت آن است که واژگان متناظر که به نوعی مقوم مقوله دولت شفاف است، در ادبیات اسلام و ایران نیز وجود دارد؛ برای مثال امام علی (ع) با توجه به اصل نظارت همگانی، رویکردی شفاف در امر حکمرانی اتخاذ می‌کرد؛ تا جایی که از در حوزه شفافیت تنها یک استثنا قائل بود و آن هم اسرار جنگی و امنیتی بود که به خاطر عدم دسترسی دشمنان به اطلاعات این ملاحظه را مدنظر داشت: من هیچ چیز به جز اسرار نظامی را پنهان نمی‌دارم «أن للأحتجز دونکم سرأ إلا فی حرب» (نهج- البلاغه، نامه ۵۰).

بدلیل توجه ناکافی به مقوله شفافیت و کاربست الزامات آن در برخی شیوه‌های حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران بخصوص از ناحیه دولتها؛ افزایش فساد و سوء استفاده از قدرت در سالیان اخیر به سرمایه اجتماعی نظام و مقبولیت آن آسیب زده است این مسئله ضرورت باز تدوین سازوکارهای ارتقای سلامت دستگاه‌های اجرایی را با تقویت شیوه‌های نظارتی بیش از پیش مطرح کرده است از آنجا که نهادها نظارتی هم خود نیازمند بازرسی و مراقبت هستند؛ ساز و کار شفافیت به منزله روشی برای نظارت همگانی؛ راه برون رفت از نرخ بالای فساد و کاستن از سوءاستفاده از قدرت به حساب می‌آید. این مسئله شناخت مبانی و مولفه‌های دولت شفاف را در اندیشه رهبران جمهوری اسلامی که مبنای اصلی ایدئولوژی و تدوین سیاستهای کلان نظام است بیش از گذشته ضروری ساخته است؛ لذا در اندیشه‌های امام خمینی و آیت‌ا... خامنه‌ای نیز مقومات دولت شفاف برجسته است و در رویکردها و مواضع آنها بارها مورد تاکید بوده است. آنچه این مقاله درصدد است به آن پاسخ دهد این سؤال است که مولفه‌های دولت شفاف در اندیشه امام خمینی و آیت‌ا... خامنه‌ای چیست؟

پیشینه پژوهش

درباره اندیشه‌های امام و آیت‌ا... خامنه‌ای نسبت به دولت شفاف تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است؛ اما دیگر ابعاد نظری رهبران انقلاب همچون مفاهیم آزادی، عدالت، اخلاق، حکمرانی

و قانونگرایی مورد واکاوی و کنکاش قرار گرفته است. همچنین موضوعاتی که مرتبط با مقوله شفافیت است در پژوهش‌هایی مورد توجه قرار گرفته است؛ اما اینکه مشخصاً موضوع دولت شفاف و مولفه‌های آن از دیدگاه متفکران ایرانی مورد بحث باشد تاکنون پژوهش مجزا و مستقلی ارائه نشده است. در ادامه برخی از پژوهش‌ها که به دیگر ابعاد نظری رهبران انقلاب پرداخته شده و همچنین پژوهش‌هایی که مرتبط با مقوله شفافیت است، مرور می‌شود.

- ابوالفضل شکوری نیز در تحقیقی با عنوان «مفهوم آزادی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)» معتقد است: امام خمینی آزادی را از حقوق اساسی و اولیه هر فردی می‌داند که نه اعطائی است و نه قابل سلب. منتهی برداشت آن بزرگوار از مفهوم آزادی، مفهوم مثبت آن است که طبق آن هر انسانی تا آنجا که از آزادی در نفی کرامت انسانی خود و تعرض به حقوق مسلمه دیگران استفاده نکند، آزاد است و حدود آن را نیز در نظر ایشان قوانین اساسی اسلام معلوم می‌کند. (شکوری، ۱۳۷۸)

- مرتضوی امامی زواره و صادقی نیز در مقاله‌ای با عنوان «نسبت سنجی جایگاه عدالت در اندیشه سیاسی امام خمینی و آیت الله خامنه‌ای» ضمن برجسته کردن اشتراکات رهبران انقلاب در برداشت‌های گوناگون از مفهوم عدالت با توجه به مشی مشترک اعتقادی و مذهبی آنان معتقدند: امام خمینی در عین توجه به جنبه عرفانی و نظریه ولایت فقیه در وجهه عدالت سیاسی اجتماعی و آیت ... خامنه‌ای نیز هم به لحاظ نظری و هم از بعد عملی و در حوزه‌های سیاسی اجتماعی به عدالت اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته‌اند. (مرتضوی امامی زواره و صادقی، ۱۳۹۹)

- محمدحسن خانی نیز در پایان نامه خود با عنوان «اصول، مبانی و سیاست داده‌های حکومتی باز در جمهوری اسلامی ایران» ضمن برجسته کردن اهمیت و آثار مفید داده‌های باز، معتقد است: فواید داده حکومتی باز آنقدر زیاد است که دولت‌های متعددی را به سمت اتخاذ سیاست رسمی نسبت به آن و ایجاد پرتال‌های متمرکز و استاندارد به منظور انتشار داده‌های حکومتی سوق داده است. از نظرگاه وی حکمرانی خوب تنها یکی از پیامدهای مثبت انتشار داده‌های باز است که اکنون همه دنیا در حال حرکت به این سمت هستند. (خانی، ۱۳۹۸)

- حبیب نژاد و عامری نیز در مقاله‌ای با عنوان شاخص‌های شفافیت در حکومت اسلامی (با تاکید بر حکومت علوی) معتقدند هرچند مفهوم حقوقی شفافیت، امروزه مفهومی تازه وارد است، ولی ریشه‌های مفهوم شفافیت را می‌توان در آموزه‌های علوی به خصوص در دوران کوتاه حکوت ایشان یافت. چرا که امام علی شفافیت در حکومت را امری ضروری تلقی می‌کرد و به صداقت و صراحت تمام، دیدگاه حکومتی و شیوه عملی خویش را با مردم و همه مخاطبان در میان می‌گذاشت. به باور نویسندگان در اندیشه علوی، شاخص‌ها و معیارهایی - اعم از ساختاری و رفتاری - دخیل‌اند تا با فراهم سازی مقدمات تحقق‌پذیری شفافیت، خیر عمومی و منافع همگانی را تامین کنند. اعلام صریح مواضع حکومت، هشدار و آگاهی بخشی به کارگزاران، تبیین تکالیف و حقوق متقابل کارگزاران و مردم، لزوم دسترسی آسان به کارگزاران، به‌کارگیری سطح بالایی از استانداردهای درستکاری و اخلاق برای کارکنان، گزارش دهی به مردم و تبیین دلالتی تنبیه کارگزاران، شاخص‌های رفتاری یک حکومت شفاف است. (حبیب نژاد و عامری، ۱۳۹۵)

- «حکمرانی مطلوب و نقش شفافیت در تحقق آن» عنوان مقاله‌ای است که ضمیری و نصیری، نوشته و استدلال کرده‌اند که شفافیت در عرصه سیاست عملی به حکمرانی مطلوب منجر می‌شود و حاکمان با رویکردی شفاف و ارائه گزارش اقدامات خود به مردم به مقوله حکمرانی خوب نزدیک می‌شوند. (ضمیری و نصیری، ۱۳۸۹)

- رحمانی‌زاده و پدرام نیز مقاله‌ای با عنوان «شفاف سازی و پاسخگویی در نهادهای رسمی» نوشته و معتقدند که شفافیت یکی از پایه‌های اصلی دموکراسی و جمهوریت و ملازم با حق دانستن است. آنها شفاف‌سازی را به سه بخش شفاف‌سازی اطلاعات، شفاف‌سازی مشارکتی و شفاف‌سازی پاسخگویی تقسیم کرده‌اند و از نتایج مهم شفاف‌سازی ارتقای کیفیت تصمیمات، افزایش اعضای حلقه تصمیم‌گیری، کاهش فساد و سوءاستفاده از موقعیت به منظور کسب منافع فردی یا جناحی و اطلاع قانونمند مردم از فرایندهای تصمیم‌گیری می‌دانند. (رحمانی‌زاده و پدرام، ۱۳۸۱)

- «بررسی شفافیت به عنوان یکی از مولفه‌های حکمرانی مطلوب در اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی ایران» عنوان پایان‌نامه‌ای است که «فاطمه خرقه‌پور» در مقطع کارشناسی ارشد نوشته است. به نظر او توجه قانون‌گذاران به «حق دسترسی به اطلاعات»، «مبارزه با فساد» و «دولت الکترونیک» می‌تواند تحقق شفافیت و در نهایت استقرار اهداف حکمرانی مطلوب را تسریع بخشد. (خرقه‌پور، ۱۳۹۱)

این پژوهش از این نظر بدیع است که مفهوم جدید دولت شفاف را که در ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است در مرکز توجه دارد و مهمتر از آن کوشیده است این اصطلاح را از منظر رهبران انقلاب به بحث گذارد.

همانگونه که اشاره شد تاکنون پژوهش مستقلی در خصوص دولت شفاف از نگاه رهبران انقلاب و حتی دیگر متفکران انجام نشده است. البته پژوهش در باب شفافیت از یک سو و آرا و اندیشه‌های رهبران انقلاب در خصوص دیگر موضوعات از سوی دیگر صورت گرفته است. اما نکته بدیع پژوهش حاضر این است که مولفه‌ها و اجزا مفهومی دولت شفاف را در اندیشه‌ها و آرای رهبران انقلاب؛ استخراج، دسته‌بندی و ارائه کرده است. برای این منظور آثار امام خمینی از جمله ۲۲ جلد صحیفه امام و همچنین همه سخنرانی‌های رهبر انقلاب که به حوزه شفافیت مرتبط بود و در پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای منتشر شده است، مطالعه، بررسی و تحلیل شد. بر این اساس مولفه‌هایی همچون، آزادی اطلاعات، شفافیت مالی، پاسخگویی و نظارت که ویژگی‌های اختصاصی دولت شفاف است و در آرای اندیشه‌های متخصصان شفافیت همچون بویجز مورد تاکید واقع شده است؛ از منظومه فکری رهبران انقلاب استحصال و ارائه شد. این مولفه‌های اختصاصی دولت شفاف و ربط وثیق آن با دولت شفاف تاکنون در هیچ پژوهشی مورد توجه قرار نگرفته بود و همین نکته این پژوهش را از پژوهش‌های پیشین متمایز می‌کند.

روش پژوهش

این مقاله به روش کیفی و با روش اسنادی و رویکرد تحلیلی مقایسه‌ای تدوین شده است. ابزار گردآوری اطلاعات، مطالعه کتابخانه‌ای و شامل کتاب‌ها، سایت‌ها و مقالات تخصصی است. "در

روش اسنادی که روشی کیفی است پژوهشگر تلاش می‌کند با استفاده نظام مند و منظم از داده‌های اسنادی به کشف، استخراج طبقه بندی و ارزیابی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش اقدام کند. استفاده از اصطلاح روش کتابخانه‌ای به جای روش اسنادی، کاملاً تقلیل‌گرایانه است زیرا اولاً در روش اسنادی می‌توان از اسناد غیر کتابخانه‌ای بهره برد و ثانیاً تکنیک‌های متعددی در روش اسنادی به کار گرفته می‌شوند که بسیار روشمندتر از خواندن چند متن قابل دسترس در کتابخانه است (صادقی فسایی و عرفان منش ۱۳۹۴). روش اسنادی روش مشترک پارادایم‌های مختلف روشی است هرچند ریشه در سنت پارادایم تفسیری دارد. مفاهیم نظریات درباره پدیده‌های اجتماعی در اسناد و متون بازتاب می‌یابد. روش اسنادی در نقد مکاتب و نظریه‌ها و همچنین، بسط مفاهیم و گزاره‌های اساسی نظریات استفاده می‌شود. روش اسنادی پژوهشگر را درگیر میدان نمی‌کند. مراحل پژوهش اسنادی عبارتند از ۱. انتخاب موضوع، تعیین اهداف و سوالات، ۲. بررسی‌های اکتشافی و پیشینه پژوهش ۳. انتخاب رویکرد نظری ۴. گردآوری منابع، نمونه‌گیری و تکنیک‌های بررسی منابع؛ مرور نظام‌مند؛ طبقه بندی و جداول مفهومی ۵. پردازش ارزیابی مجدد، نگارش و گزارش (جمع بندی و ارائه نقطه نظر). (صادقی فسایی و عرفان منش ۱۳۹۴). در جهت کاربردی‌تر شدن روش اسنادی در ابتدا منابعی که مربوط به نظریات دولت شفاف بود بررسی و مطالعه شد و از میان آنها مقاله «آنوسکا بویجز» متفکر هلندی با عنوان «شش چهره شفافیت» برای چارچوب نظری انتخاب شد. این مقاله به نوعی مؤلفه‌های شفافیت دولت محسوب می‌شود براین اساس آثار امام خمینی شامل ۲۲ جلد صحیفه امام و همچنین کل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص شفافیت از پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار ایشان، بررسی و مطالعه شد. یادآوری می‌شود کلیه استنادات این مقاله به بیانات رهبر انقلاب از همین پایگاه برگرفته شده است.^۱ بنابراین می‌توان گفت برای گردآوری اطلاعات به نوعی کلیات متون رهبران انقلاب بررسی و مطالعه شده است. در ادامه با استخراج هر یک از مؤلفه‌ها از آرای رهبران جمهوری اسلامی مدل مفهومی دولت شفاف از دیدگاه آنان، استخراج و در پایان در جدول مقایسه‌ای این مؤلفه‌ها تبیین شده است.

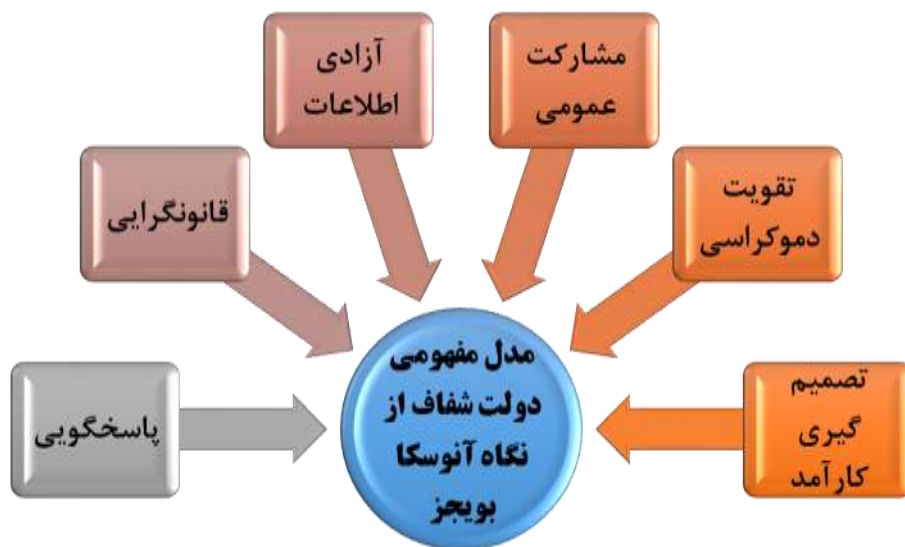
الف) مبانی مفهومی و نظری: مؤلفه‌های دولت شفاف

واژه «شفاف» مقابل واژه کدر است و به معنای آنچه از نفوذ شعاع مانع نشود، مانند شیشه و امثال آن است. شفافیت نیز به معنای شفاف بودن، تابانی و درخشانی و شفافیت است (لغت‌نامه دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۲). بنابراین واژه شفافیت با نازکی، درخشندگی و تابناکی ملازم است. دولت شفاف نیز که معادل انگلیسی (Transparent government) است و از عنصر شفافیت و زلالی رویه‌ها و سیاست‌ها برگرفته شده، اصطلاحی غربی است که نظریه‌پردازان غربی با احصای مبانی نظری، چشم‌انداز آن را بر روی سیاستگذاران و حاکمان گشوده‌اند. دولت شفاف را می‌توان نسل جدیدی از دولت‌های مدرن دانست که علاوه بر مؤلفه‌های دولت اخیر، چند مؤلفه دیگر مانند آزادی اطلاعات، شفافیت مالی و پاسخ‌گویی داراست. مفهوم دولت شفاف به دلیل جدید بودن با تفاسیر متفاوتی مواجه است. در این مقاله منظور از دولت؛ همه عناصر قدرت در یک نظام

^۱ - <https://farsi.khamenei.ir/>

سیاسی است و تنها محدود به قوه مجریه نیست. شفافیت در جهان مدرن مقوله‌ای است که مورد توجه سیاستگذاران عمومی قرار گرفته است. در ماده ۱۵ قانون تجارت و دارایی اروپا و همچنین در بندهای ۴۱ و ۴۲ منشور حقوق بنیادی اتحادیه اروپا به اهمیت شفافیت به منظور تحقق دسترسی آزاد به اطلاعات و حکمرانی خوب اشاره شده است (Buijze, 2013). آنوسکا بویجز نیز برای دولت شفاف ۶ چهره را در نظر می‌گیرد که در نمودار شماره یک ذکر شده است.

نمودار شماره (۱) مدل مفهومی دولت شفاف از نگاه آنوسکا بویجز

این مقاله تلاش می‌کند با بهره‌گیری از مدل مفهومی فوق در خصوص شفافیت به موضوع دولت شفاف از نگاه امام خمینی (ره) و آیت‌ا... خامنه‌ای بپردازد. هر چند در اندیشه‌های این دو متفکر مشخصاً موضوع دولت شفاف به صورت مصداقی و عینی برجسته نیست اما مؤلفه‌هایی که در آرای آنها استخراج و مورد مذاقه قرار گرفت نشان می‌دهد که به ضرورت شکل‌گیری دولت شفاف باور دارند؛ چرا که در دیدگاه‌های آنها فرازهایی برجسته است که مویده مولفه‌ها و کارکردهای دولت شفاف است و تا حدود زیادی با وجوه شفافیت در دیدگاه‌های بویجز نیز سنخیت دارد.

ب) مؤلفه‌های دولت شفاف در اندیشه سیاسی امام خمینی و آیت‌ا... خامنه‌ای

مهم‌ترین مؤلفه‌های دولت شفاف از نگاه امام و رهبر انقلاب از منظومه فکری و نظری ایشان احصا شده و علاوه بر جنبه‌های نظری، می‌تواند به عنوان نقشه راه اجرایی در مجموعه نهادهای اداری سیاسی مورد توجه قرار گیرد.

۱- آزادی اطلاعات

آزادی اطلاعات در نظام‌های مردم‌سالار اولین و کلیدی‌ترین موضوعی است که می‌تواند به ظهور شفافیت منجر شود. در اندیشه‌های امام خمینی آزادی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ این مفهوم از دیدگاه

امام هدیه‌ای الهی است و این نعمت را خداوند به پاس مبارزه‌های طولانی ملت ایران به آنها بخشیده است. به اعتقاد امام، آزادی از بزرگ‌ترین آرمان‌های انقلاب و نهضت اسلامی است و هیچ مقامی حق محروم کردن انسان‌ها از آزادی خدادادی را ندارد. ایشان به تمام ابعاد آزادی توجه داشته و تامين آزادی‌های عقیده، بیان، اجتماعات و رسانه‌ها را وظیفه نظام اسلامی می‌دانند (جمشیدی، ۱۳۸۸). امام خمینی همچنین برای رسانه‌ها در تعلیم و تربیت و هدایت جامعه نقشی مهمی قائل هستند و از آزادی مطبوعات به شرط مخل نبودن با مبانی اسلام و موجب شایعه و تهمت نباشد جانبداری می‌کنند. ایشان همچنین به نقش رسانه‌ها در جهت رشد و صلاح کشور اشاره کرده‌اند: «به طور کلی در هر کشوری مطبوعات، تلویزیون و رادیوی آن کشور باید در مسیر خدمت به ملت باشد. مطبوعات باید ببینند که ملت چه می‌خواهد، روشنگری و مردم را هدایت کند» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۷: ۵۳۵). از سوی دیگر با توجه به اینکه بدون آزادی در جامعه، آزادی بیان تحقق نخواهد یافت، امام نه تنها انتقاد را می‌پذیرند، بلکه با دعوت همگان به این امر، آن را هدیه‌ای الهی می‌دانند: «نباید گمان کنیم که هر چه می‌کنیم کسی را حق اشکال نیست، اشکال، یک هدیه الهی است برای رشد انسان‌ها» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۲۰، ۴۵۲-۴۵۱).

آیت‌الله خامنه‌ای شفافیت را اصلی مهم برای جلوگیری از فساد اقتصادی می‌داند و انتشار داده‌ها و فعالیت‌های اقتصادی شفاف را از عوامل مسدود کردن راه سوءاستفاده‌ها و فرصت‌طلبی‌های اقتصادی می‌داند. از نگاه ایشان شفاف‌سازی، شرط اصلی فسادستیزی است: «لذا باید شفاف‌سازی بشود و از ویژه‌خواری عده‌ای جلوگیری کرد. محصور و محدود بودن اطلاعات به بعضی از افراد موجب ویژه‌خواری‌های عجیبی می‌شود که گاهی ثروت‌های بادآورده‌ی یک‌شبه را برای افرادی که سوءاستفاده‌چی هستند، فراهم می‌کند؛ به‌خاطر اینکه اطلاع دارند که بناست فلان کالا تولید بشود، فلان کالا جلویش گرفته بشود و بالا یا پایین بیاید، یا فلان قانون تصویب بشود. این‌هایی که مطلعند، سوءاستفاده می‌کنند. اطلاعات باید عمومی و شفاف ارائه شود.» (رهبر انقلاب؛ ۱۳۹۰)

هر دو متفکر آزادی رسانه‌ها در جهت شفاف‌سازی و اصلاح امور را ضروری می‌دانند و انحصار اطلاعات را مذموم و انتشار اطلاعات عمومی و شفاف را عادلانه می‌دانند.

۲- شفافیت مالی

یکی از موضوعات محوری در دولت شفاف حوزه مالی است. اگر شفافیت در حوزه مالی وجود داشته باشد، آثار فساد نیز به مراتب کاهش خواهد یافت. امام شفافیت مالی را نه تنها برای نظام‌های سیاسی و به خصوص انقلاب اسلامی واجب می‌داند، بلکه این اصل را در حوزه شخصی نیز مورد تاکید و مراقبت قرار دادند. پاکدستی و زندگی سالم امام به گونه‌ای بود که حتی مخالفان نیز از آن مطلع بودند و ساده‌زیستی و سلامت نفس ایشان را تایید می‌کردند. ایشان برای شفاف بودن گردش مالی وجوهات شرعی، وصیت کردند همه این وجوه متعلق به بیت‌المال است و ورثه ایشان و ورثه نمایندگان ایشان حق دخل و تصرف در آن را ندارند. یکی از اسنادی که این موضوع را به صورت شفاف بیان می‌کند، نامه‌ای است که نمایندگان امام به رئیس بانک صادرات شعبه جماران نوشتند و امام نیز آن را تایید کرد. در این نامه اعلام شده: «دیناری از وجوهاتی که

به این حساب واریز می‌شود مربوط به شخص امام نیست و به ورثه ایشان نیز به ارث نمی‌رسد» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۷: ۲۰۰).

امام حتی در امور جزئی که هزینه چندانی برای بیت‌المال نداشت حساس بود؛ موضوع کشیدن خط تلفن برای منزل امام در نجف شاهی بر این مدعاست. وقتی همسر امام در نجف به دلیل نداشتن تلفن مجبور بود برای مکالمه با فرزندانشان، ساعت‌ها در گرمای ۴۸ درجه در صف اداره تلفن معطل شوند، اما امام در نامه‌ای به فرزندش سیداحمد نوشت: «... راجع به تلفن چیزی ننویسید؛ خوب است از حالا ملاحظه و جوه شرعی را تمرین و زیاده‌روی را احتراز نمایید» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۲: ۲۱۵).

همچنین امام در نامه‌ای به دیوان عالی کشور صورت‌داری‌های خود را شفاف اعلام کرد؛ طبق این سند داری‌های امام محدود به یک باب منزل در قم، یک قطعه زمین مشاع ارث پدری، وجه مختصری که نذورات و هدایای شخصی بوده و دو قطعه قالی بود. امام در این صورت‌داری نوشت «کلیه وجوهی که در بانک‌ها یا در منزل یا نزد اشخاص است که آقای پسندیده مطلع هستند، به استثنای وجه مختصری که اشاره شد، وجوه شرعی می‌باشد و ملک اینجانب نیست و ورثه اینجانب در آنها حقی ندارند» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۳: ۵۲۳). بنابراین امام قبل از اینکه خواستار شفافیت مالی زمامداران باشند، خود به این اصل ملتزم بودند.

امام در خصوص صیانت از وجوه شرعی و استفاده درست از آن نیز توجه ویژه‌ای داشتند و مصرف آن را در امور غیر، جایز نمی‌دانستند. ایشان در پاسخ به پرسش جمعی از مومنین مبنی بر اینکه «بعضی نقل می‌کنند که حضرت‌عالی اجازه فرموده‌اید از سهم مبارک امام (ع) در راه تبلیغات انتخاباتی صرف نمایند، آیا این واقعیت دارد؟» اظهار داشتند: این موضوع به هیچ وجه صحت ندارد. در صورتی که کسی خدای ناکرده از سهمیه و وجوه شرعی در این‌گونه امور خرج کرده است، باید برگرداند. (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۸: ۴۸۳)

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای نیز شفافیت مالی مولف‌های کانونی است. ایشان به شفافیت مالی در دو ساحت شخصی و خانوادگی و همچنین کلان حساس هستند. در حوزه شخصی و خانوادگی هیچ یک از فرزندان و نزدیکان رهبری اجازه فعالیت اقتصادی و حتی پذیرش مسئولیت‌های اجرایی به خصوص در امور اقتصادی را نداشته‌اند. زندگی شخصی رهبر انقلاب نیز همچون امام، عادی و پایین‌تر از حد متوسط جامعه است. در ساحت دوم که به حوزه اندیشه رهبر انقلاب مرتبط است، می‌توان به ابلاغیه‌های رهبر انقلاب در حوزه‌های مختلف حکومت‌داری اشاره کرد. سیاست‌های کلی اصل ۴۴ که لازمه اجرای آن، تهیه سازوکار مشخص و شفاف است، از این جمله‌اند. ضرورت شفافیت اقتصاد کشور در سیاست‌های کلی امنیت اقتصادی و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه نیز نمود عینی دارد. رهبر انقلاب در موضوع حمایت از تولید و سرمایه‌گذار هم که به عنوان یکی از راه‌حل‌های مشکلات اقتصادی کشور از آن نام برده‌اند، بر رعایت «ثبات و شفافیت و انسجام سیاست‌ها و مقررات اقتصادی» تاکید دارند. «راه‌های ثقل بسته بشود، جلوی کسانی که اهل سوءاستفاده از ظواهر قوانین هستند، گرفته شود» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۷ ب)

رانت اقتصادی و اطلاعاتی از معضلاتی است که رهبر انقلاب آن را عامل فساد در جامعه می‌داند و مرحله مهم فسادستیزی را برخورد با مفسدان ذکر می‌کنند: «واقعاً با فساد مبارزه بشود... ما باید برخورد کنیم، بعد برخورد را به مردم بگوییم، برخورد قانونی قوی رضایت‌بخش بکنیم، بعد همین را به اطلاع مردم برسانیم، بگوییم این کار اتفاق افتاد. (رهبر انقلاب، ۱۳۹۷ ب). آیت... خامنه‌ای پیش فرض مشارکت مردم در امور اقتصادی و سیاسی را رابطه مستقیم مردم و مسئولان از طریق اطلاع‌رسانی شفاف اعلام و تاکید می‌کنند باید مسئولان اطلاعات لازم را در اختیار مردم بگذارند که در این خصوص رسانه‌ها نقش مهمی دارند (رهبر انقلاب، ۱۳۹۰ ب). امام و آیت... خامنه‌ای از دو ساحت فردی و عمومی به شفافیت مالی ملتزم هستند. هر دو در حوزه خصوصی زندگی ساده‌ای در حد مردم عادی دارند و در حوزه عمومی نیز به شفاف شدن رویه اقتصادی و مالی که باعث جلوگیری از رانت و فساد منجر می‌شود تاکید دارند.

۳- پاسخگویی

اصل پاسخ‌گویی یکی از مقوله‌های مقوم شفافیت است که در منظومه فکری امام خمینی و آیت... خامنه‌ای به صورت ویژه برجسته است. امام همواره این اصل را در سخنرانی‌های خود به مسئولان گوشزد می‌کردند. ایشان زمامداری را نه به عنوان حق مطلق، بلکه ولایت و حکومت را به عنوان امانت الهی معرفی می‌کردند. چنان‌که درباره فلسفه حکومت کردن و زمامداری در اندیشه اسلامی بیان داشته‌اند: «اساساً حکومت کردن و زمامداری در اسلام یک تکلیف الهی است که فرد در مقام حکومت و زمامداری، گذشته از وظایفی که بر همه مسلمین واجب است، یک سلسله تکالیف سنگین دیگری نیز بر عهده اوست که باید انجام دهد. هر فردی از افراد ملت حق دارد که مستقیماً در برابر سایرین، زمامدار مسلمین را استیضاح کند و به او انتقاد کند و او باید جواب قانع‌کننده بدهد و در غیر این صورت، خود به خود از مقام زمامداری معزول است (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۵: ۴۰۹).

بنابر دیدگاه امام اسلام حکومتی را معرفی می‌کند که در آن نه استبداد حاکم است و نه حکومتی که یک گروه خاص برای تمام افراد جامعه قوانین وضع کند. در حکومت اسلامی، هیچ یک از زمامداران حق استبداد و خودرأیی ندارند. (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۸: ۸۶-۸۷). باتوجه به اینکه امام جایگاه ویژه‌ای برای مردم قائل است و مردم را صاحب اصلی حکومت می‌داند، طبیعتاً پاسخگویی مسئولان به آنها نیز در درجه اهمیت بالایی قرار دارد.

از نظر رهبر انقلاب نیز پاسخ‌گویی اصلی اساسی در مبانی اسلامی محسوب می‌شود. عنصر پاسخ‌گویی آنچنان اهمیت دارد که رهبر انقلاب سال ۱۳۸۳ را با عنوان سال پاسخ‌گویی نام‌گذاری کردند و در خصوص ضرورت پاسخ‌گویی و علت این نام‌گذاری می‌گویند: «این پاسخ‌گویی به خدا هم هست؛ همچنان که پاسخ‌گویی به خود هم هست. پاسخ‌گویی، نوعی کارنامه‌خوانی است؛ مثل دانش‌آموزی که در پایان سال کارنامه خود را می‌خواند - هم خود او، هم اولیاء او می‌خوانند - نقاط قوت خود را می‌شناسد، نقاط ضعف خود را هم می‌شناسد» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳ الف).

به اعتقاد رهبر انقلاب: «پاسخ‌گویی یک مفهوم غربی نیست؛ یک مفهوم اسلامی است. ایشان پاسخ‌گویی را مترادف با مسئولیت می‌داند و در تعریف مسئولیت، بیان می‌دارند: «هر انسانی در

هر مرتبه‌ای که قرار دارد، در درجه اول از خود سؤال کند و به ندای اندرون خود پاسخ گوید. مسئولان بلندپایه کشور، قوای سه‌گانه، از خود رهبری تا آحاد ماموران و مدیران، همه باید پاسخگو باشند؛ پاسخگوی تصمیم و کار خود باشد؛ این معنای پاسخگویی است» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳ب). بر اساس دیدگاه رهبر انقلاب «حق مردم است که از مسئولان‌شان اقدام به موقع و رفتار مسئولانه بخواهند؛ و وظیفه مسئولان است که پاسخ‌گو باشند و آنچه را که وظیفه آنهاست انجام دهند». (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳ج). بدین ترتیب به اعتقاد رهبر انقلاب «دولت، مجلس، قوه قضائیه و همه دستگاه‌ها کشور که مسئولیت‌های مهمی دارند، تابع این قاعده کلی هستند؛ یعنی نقد، اصلاح و پاسخگویی» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳الف).

رهبر انقلاب روی دیگر سکه پاسخگویی را پرسش‌گری می‌داند: «یک غرض عمده از طرح این شعار در سال ۸۳ این بود که روح پرسش‌گری در ذهن ملت ایران زنده شود و مسئولان احساس کنند که در مقابل مردم باید پاسخگو باشند. پاسخگویی و روحیه پرسش‌گری و احساس مسئولیت مسئولان در مقابل مطالبات ملت، مخصوص سال ۸۳ نیست؛ همه‌ی سال‌ها به همین کیفیت است» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۴الف). ایشان حتی خود را از این قاعده مستثنی نمی‌کنند (رهبر انقلاب، ۱۳۸۲الف) تاکید دارند پاسخ‌گویی مسئولان به مردم در دو بعد زمانی حین مسئولیت و پایان مسئولیت قابلیت اجرایی دارد و مدیران باید در این دو بعد زمانی پاسخگویی را ملاک عمل قرار دهند. بدین ترتیب مسئولان در دوره‌های پیشامسئولیت و پسامسئولیت به مردم گزارش بدهند که در دوران مسئولیتی که در حال پایان یافتن است یا پایان یافته، چه خدمت و کار شایسته‌ای انجام داده‌اند (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳د).

در نگاه دو متفکر حکومت امانتی الهی است و مردم نیز پشتوانه اصلی آن هستند؛ بنابراین پرسش‌گری مردم و پاسخ‌گویی مسئولان دو روی سکه حکمرانی اسلامی است.

۴- امر به معروف و نهی از منکر

در منظومه فکری امام خمینی مفهوم امر به معروف و نهی از منکر از دو منظر اهمیت دارد: از این جهت که از فروع دین است و دیگر اینکه رعایت این اصل باعث کاهش فساد، انتظام و عدالت در شیوه حکمرانی می‌شود. ادبیات امام در مواجهه با مخالفان نیز مبتنی بر مشی اصلاح از طریق امر به معروف و نهی از منکر است؛ به طوری که در دوره پهلوی ابتدا از در نصیحت و خیرخواهی وارد شدند و اشکالات رژیم را گوشزد کردند. به عنوان مثال پس از تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، در نامه‌ای به محمدرضا پهلوی با نگاهی خیرخوانانه و نصیحت‌وار و با زبان نرم خواستار لغو این مصوبه شدند (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد اول: ۸۸-۸۹). بعد از اینکه زبان خیرخواهی و نصیحت در محمدرضا پهلوی اثر نکرد، امام در اعتراض به عملکرد شاه و هیئت حاکمه و سیاست‌های غیراصولی و غلط، حکومت را به باد انتقاد گرفتند. بنابراین در ادبیات نظری و عملی امام، اصل امر به معروف و نهی از منکر برای اصلاح امور حکومتی جایگاه ویژه‌ای دارد.

امام امر به معروف و نهی از منکر را تنها به امور فردی محدود نکردند و آن را در سطح کلان جامعه هم مهم می‌دانند. برای مثال از نگاه ایشان حرام‌خواری تنها به مسائل جزئی همچون کم-فروشی بقال سرکوچه محدود نمی‌شود، بلکه تمام مفساد اقتصادی در جامعه، اختلاس در بیت-

المال، عرضه سرمایه‌های ملی مسلمین به بیگانگان به ثمن بخش، بستن قراردادهای ظالمانه و دادن امتیاز به بیگانگان در امور کلانی همچون: استخراج معادن، بهره‌برداری از جنگل‌ها و منابع طبیعی، راه‌سازی، شهرسازی یا خرید اسلحه را نیز شامل می‌شود. از آنجا که دایره فکر عده‌ای از دایره همین مسجد تجاوز نمی‌کند و جولان و گسترش ندارد، وقتی گفته می‌شود «اکل سحت»، یعنی حرام‌خواری فقط بقال سر کوچه به نظرشان می‌آید که، کم‌فروشی می‌کند! دیگر آن دایره بزرگ حرام‌خواری و غارتگری به نظر نمی‌آید که یک سرمایه بزرگ را می‌بلعند؛ بیت‌المال را اختلاس می‌کنند؛... این یک «اکل سحت» و حرام‌خواری در مقیاس وسیع و در مقیاس بین‌المللی است. (امام، ولایت فقیه؛ ۱۳۹۲: ۱۱۲)

در نگاه آیت‌... خامنه‌ای نیز اجرای اصل امر به معروف و نهی از منکر مناسب‌ترین شیوه‌های نظارت همگانی است. «اگر معنای امر به معروف و نهی از منکر و حدود آن برای مردم روشن شود، معلوم خواهد شد یکی از نوترین، شیرین‌ترین و کارآمدترین شیوه‌های تعامل اجتماعی است. این اصل نه تنها فضولی نیست، بلکه یک مکانیزم مناسب برای نظارت عمومی است و به شیوع خیر و محدود کردن بدی و شر کمک می‌کند» (رهبر انقلاب، ۱۳۷۹ الف). از نگاه رهبری امر به معروف به عنوان یک اهرم نظارتی به حضور و همکاری عمومی نیاز دارد تا خیر و نیکی در جامعه گسترش یافته و زشتی و پلشتی محدود شود. این درجه بالایی از معرفت بالا جامعه است (رهبر انقلاب، ۱۳۷۱).

رهبران انقلاب امر به معروف و نهی از منکر را بهترین مکانیزم اصلاح امور و کارآمدترین شیوه تعامل میان حاکمان و مردم می‌دانند که به شفافیت امور حکمرانی ختم می‌شود.

۵- نظارت

نظارت، یکی از اهرم‌های کاربردی برای مبارزه با فساد است. در صورتی که این اهرم همه‌جانبه و کارآمد باشد، نظام سیاسی از سلامت بیشتری برخوردار است و هر میزان این مؤلفه کم‌رنگ شود، به همان میزان نیز فساد افزایش خواهد یافت. نظارت در نگاه امام به ساحت‌های مختلف شخصی و عمومی معطوف است. ایشان نظارت را امری همگانی، و نه محدود به نهادهای نظارتی می‌دانند و در خصوص ضرورت نظارت بر امر حکومت معتقدند همه ملت موظفند بر امور حکمرانی نظارت کنند. امام حتی خود را نیز مستثنی نکرده و می‌گویند: «حتی اگر من یک پایم را کج گذاشتم، ملت موظف است که بگویند پایت را کج گذاشتی، خودت را حفظ کن. همه ملت موظفند در همه کارهای حکومت نظارت کنند». امام حتی به نظارت هم بسنده نکرده و اعتراض را از حقوق مردم می‌دانند: «اگر متولیان حکومت برخلاف مقررات اسلام عمل می‌کند، همه باید اعتراض کنند تا این کج را راست کنند (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد هشتم: ۶).

امام خود بر برخی امور نظارت داشتند و اگر جایی متوجه انحراف در مسیر درست می‌شدند تذکر می‌دادند. برای مثال صرفه‌جویی در تشریفات اداری از موضوعاتی است که امام به آن اهتمام داشتند. ایشان حتی این امر را برای نهادی مثل مجلس خبرگان که اجلاس آن سالی یک یا دوبار بود، جایز نمی‌دانستند. استدلال امام این بود که برگزاری مراسم با تشریفات خاص علاوه بر مضر بودن آئی آن، به دلیل اینکه رویه می‌شود، جایز نیست. وقتی متوجه شدند قرار است بودجه‌ای

سنگین برای برگزاری جلسه مجلس خبرگان اختصاص یابد، در نامه‌ای به هاشم صباغیان وزیر کشور دولت موقت نوشتند: «مجلس خبرگان بودجه ده میلیون تومانی و هتل مجلل اشرافی لازم ندارد. آقایان وکلای محترم، که عمده آنان از علمای اعلام هستند، از این نحو تشریفات نگران هستند. آنان بحمدالله با زندگی نزدیکی به طبقات محروم عادت نموده‌اند. بودجه مذکور را تعدیل نمایید و عذر برگشت مازاد صحیح نیست؛ زیرا اعتبار مذکور ممکن است سنتی بشود در آتیه (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد نهم: ۳۲۷).

رهبر انقلاب نیز نظارت را اصلی مهم می‌دانند که خودنظارتی از ساحت‌های آن است؛ بدین معنی که مدیران ارشد باید بر مجموعه مدیریتی خود نظارت کامل کرده؛ دستگاه‌های نظارتی خود را محاسبه کنند و بعد سازوکارهای نظارتی را بکار بیندازند (رهبر انقلاب، ۱۳۸۷الف). نظارت مجلس با بهره‌گیری از نهادهای نظارتی همچون دیوان محاسبات و نظارت مستقیم نمایندگان در قالب سؤال و تذکر نیز از ابزارهای نظارتی است که رهبر انقلاب آن را مهم قلمداد و بر ضرورت توجه به آن تاکید دارند. (رهبر انقلاب، ۱۳۸۷ب)

آنچه در نگاه رهبر انقلاب در مقوله نظارت مجلس اهمیت دارد نظارت بر رفتار نمایندگان مجلس هم هست؛ یعنی مجلس که به عنوان دستگاه نظارتی بر رفتار و رویه‌های دولت و چگونگی اجرای قانون نظارت می‌کند، خود نیز باید در معرض نظارت قرار گیرد؛ این به معنای نظارت بر خویشتن و نظارت بر سلامت مجلس است (رهبر انقلاب، ۱۳۹۷ج). ایشان البته نظارت را محدود به مجلس نمی‌دانند و نظارت بر کارکرد قوه قضائیه را نیز مهم عنوان می‌کنند. داشتن برنامه نظام‌مند در قوه قضائیه برای نظارت، از جمله موضوعاتی است که رهبر انقلاب آن را برای سلامت جامعه و جلوگیری از فساد ضروری می‌دانند (رهبر انقلاب، ۱۳۸۶).

رهبر انقلاب با اشاره به اهمیت نظارت جدی و بدون رودربایستی تاکید کرده‌اند: «من نظارت را دوست می‌دارم و از گریز از نظارت به‌شدت گله‌مندم. بر خود من هم هرچه بیشتر نظارت کنند، خوشحال‌ترم؛ یعنی هیچ احساس نمی‌کنم که نظارت، برای من سنگینی‌ای داشته باشد» (رهبر انقلاب، ۱۳۷۹ب). بنابراین از نگاه رهبر انقلاب همه باید نظارت شوند. «نظارت بر کسانی که حکومت می‌کنند - چون حکومت به‌طور طبیعی به معنای تجمع قدرت و ثروت است؛ یعنی اموال بیت‌المال و اقتدار اجتماعی و اقتدار سیاسی در دست بخشی از حکام است - برای این که امانت به‌خرج دهند و سوء استفاده نکنند و نفسشان طغیان نکند، کاری واجب است.» ایشان معتقدند «نظارت‌ها در کشور ما هنوز تخصصی، علمی و کارآمد و در مواردی، بی‌طرفانه نیست؛ بنابراین چنین نیست که دستگاه‌های مربوط به رهبری از نظارت معاف باشند» (رهبر انقلاب، ۱۳۷۹ب).

از نگاه امام خمینی و آیت‌ا... خامنه‌ای نظارت محدود به نهادهای نظارتی نیست و امری همگانی است؛ بدین معنی که اعتراض، انتقاد و نظارت حق همه مردم است. این دو متفکر این حق را تابدان جا امتداد می‌دهند که نظارت بر رفتار خود را نیز یک امر مطلوب و پسندیده می‌دانند.

۶- قانون‌گرایی

عمل به قانون در ایجاد عدالت، نظم و شفافیت نقش مهمی در جوامع امروزی دارد. این اصل

امروزه در همه جوامع با نظام‌های سیاسی متفاوت، مورد احترام است. در حکومت اسلامی هم رعایت این اصل برای مردم و حاکمان پراهمیت است. به طوری که حاکم اسلامی نیز خود را تابع قانون می‌داند. در احکام اسلامی این اصل آن قدر اهمیت دارد که مردم عادی و حاکمان به یک اندازه در برابر قانون مساوی هستند. حتی یک یهودی که در ذمه اسلام است، تفاوتی با سایر شهروندان ندارد.

امام خمینی با استناد به مشی پیامبر (ص) و امام علی (ع)، برای عمل به احکام اسلام نه تنها مردم و مسئولان را به رعایت قانون توصیه می‌کردند، خود نیز پیشقدم بودند و هیچ‌گاه قوانین کشور را زیر پا نگذاشتند. ایشان در خصوص اهمیت قانون متذکر شده‌اند: «همه تابع قانون‌اند و قانون هم قانون خداست. قانونی است که از روی عدالت الهی وضع شده؛ همه تابع آن هستیم و باید بدان عمل کنیم. در موضوع رعایت قانون میان انسان‌ها و گروه‌ها تفاوتی وجود ندارد (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد نهم: ۴۲۶).

از نظر امام قانون‌گریزی حرام و خلاف شرع بود. دختر ایشان خانم زهرا مصطفوی در این باره می‌گوید: «امام خیلی مقید به قانون بودند. ایشان رعایت قانون را یک تکلیف شرعی می‌دانستند؛ یعنی حتی رعایت نکردن قوانین راهنمایی و رانندگی مانند عبور ماشین از ورود ممنوع و یا سرعت بیش از حد در رانندگی، کاری حرام و خلاف شرع بود» (سیره امام خمینی، ج ۴: ۲۹۰). ایشان به رعایت قانون از سوی همه ارکان نظام سیاسی و مردم به یک میزان تاکید داشتند. فرمان هشت ماده‌ای یکی از متونی است که نمایان‌گر نگاه ویژه امام به رعایت قانون است. این فرمان که در تاریخ ۲۴ آذر ۱۳۶۱ منتشر شد به صراحت به تمکین از مر قانون تاکید دارد. در بند چهار این فرمان، آمده است: هیچ‌کس حق ندارد کسی را بدون حکم قاضی که از روی موازین شرعیه باید باشد، توقیف کند یا احضار نماید، هر چند مدت توقیف کم باشد. توقیف یا احضار به عنف جرم است و موجب تعزیر شرعی است. همچنین طبق ماده پنج این فرمان هیچ‌کس حق ندارد در مال کسی چه منقول و چه غیر منقول و در مورد حق کسی دخل و تصرف کند یا توقیف و مصادره نماید، مگر به حکم حاکم شرع، آن هم پس از بررسی دقیق ثبوت حکم از نظر شرعی. (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۷: ۱۴۰-۱۳۹)

بنابراین از نظر امام، معیار و متر مناسب برای رفتار شهروندان و حاکمان، قانون و التزام به قانونگرایی است. وقتی رویه‌ها و رفتارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بر اساس شاخص‌های قانون اتخاذ شد، همه امور به صورت شفاف قابل رصد و قضاوت است؛ به همین دلیل است که امام بر رعایت قانون که برگرفته از سنت الهی و سیره پیامبر و ائمه اطهار (ع) است تاکید داشتند. قانون به عنوان معیار برای همه قابل رویت، مطالعه و اندازه‌گیری است و قانون‌گرایی به شفاف شدن رفتار حاکمان کمک خواهد کرد.

در آراء آیت‌... خامنه‌ای، قانون ترازوی برای سنجش رفتارها و رویه‌های جامعه محسوب می‌شود. ایشان مشخصاً از قانون به عنوان شاخص نام می‌برند و می‌گویند: «قانون یک ریل است؛ از این ریل اگر چنانچه خارج شدیم، حتماً آسیب است. گاهی قانون ناقص و معیوب است؛ اما همان قانون معیوب هم اگر عمل نشود - که منتهی به بلبشو و هر که هر که خواهد شد - ضرر آن عمل

نشدن، بیشتر از ضرر عمل کردن به قانون است. این را باید در مجموعه دستگاه‌ها نهادینه بشود و جزو رعایت قانون، رعایت اسناد بالادستی است» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۲ ب). آیت‌ا... خامنه‌ای راه جلوگیری از آسیب‌ها را عمل به قانون می‌داند که اگر جا افتاد، مسلماً خیلی از آسیب‌ها از بین خواهد رفت.

قانونگرایی از نگاه رهبران انقلاب یک شاخص تلقی می‌شود که رعایت آن بر مردم و مسئولان واجب است. قانون موجب جلوگیری از آسیب‌ها، ایجاد نظم و انضباط سیاسی اجتماعی خواهد شد.

۷- مشارکت مردم

مطابق دیدگاه امام، مشارکت عمومی از پایه‌های اصلی نظام اسلامی به شمار می‌آید و هرکس با معیار اسلامی با مردم حرکت کند، مورد قبول و محبوبیت مردم خواهد بود (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۲: ۲۶۰). به‌علاوه اساس کار جمهوری اسلامی تنظیم و تدوین قوانین باتوجه به معیارهای اسلامی در همه زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، جهت ایجاد اصلاحات است که این اصلاحات با مشارکت کامل مردم به منصف ظهور می‌رسد (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۴: ۶). امام خمینی مردم را از وظیفه خطیر رأی دادن آگاه می‌کند تا مانع ورود افراد غیرمکتبی به نهادهای حکومتی شوند. ایشان در مورد قوای سه‌گانه که مظاهر و تجلی‌گاه نقش‌آفرینی و مشارکت آنهاست، بر ضرورت حضور حداکثری در تعیین سرنوشت خود تأکید داشتند. بررسی آراء و اندیشه‌های امام درباره نقش و جایگاه مردم و مشارکت آنها در تعیین امور نشان می‌دهد که مشارکت مردمی همواره ذیل متغیر مستقل حاکمیت اسلام و اسلامی بودن نظام حکومتی تعریف می‌شود (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۲۰: ۱۷۶).

مشارکت مردمی از کلیدواژگان پربسامد در بیانات آیت‌ا... خامنه‌ای است. ایشان با انتقاد از برخی که فقط اسم مردم را می‌آورند؛ اما اعتقادی به مشارکت مردم ندارند، می‌گویند: بنای جمهوری اسلامی بر اعتماد به مردم و اعتقاد به مشارکت عمومی است (رهبر انقلاب، ۱۳۸۹). مشارکت از نگاه رهبر انقلاب آنقدر مهم است که سال ۱۳۸۴ را به عنوان سال همبستگی ملی و مشارکت عمومی نام‌گذاری کردند. به اعتقاد رهبر انقلاب، فلسفه نامگذاری این سال نه فقط برای اینکه یک نام‌گذاری انجام بگیرد، بلکه برای این بود که مشارکت عمومی تحقق پیدا کند و ملت بتواند گام‌های بلندی را به سوی اهداف متعالی نظام بردارد و خود را به آن هدف‌ها نزدیک کند (رهبر انقلاب، ۱۳۸۴ ب).

مفهوم مشارکت در نگاه رهبر انقلاب ناظر بر دو کارکرد است. کارکرد اول که از مصدر لازم گرفته شده و به معنای شریک شدن ترجمه شده، به این معناست که مردم در همه امور مربوط به سیاست می‌توانند مشارکت کنند. کارکرد دوم که از مولفه‌های مردم‌سالاری است، دخالت کردن در اموری است که مستقیماً به خود مردم مربوط می‌شود؛ یعنی سیاست‌هایی که نتیجه آن در زندگی روزمره آنها تأثیر مستقیمی دارد. بنابراین، ایشان معتقدند: «مردم بایستی در مسائل گوناگون کشور، چه مسائل اقتصادی و چه سایر زمینه‌ها شرکت و دخالت داشته باشند» (رهبر انقلاب، ۱۳۷۵). از نگاه رهبر انقلاب جایگاه مردم در حکومت اسلامی در دو محور حق و تکلیف

قابل ارزیابی است که به‌طور خلاصه، مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: انتخاب نظام حکومت اسلامی، انتخاب مسئولان نظام اسلامی، مشورت حاکم اسلامی با مردم، نظارت مردم بر زمامداران، مشارکت در قانون‌گذاری، نقش مردم در پشتیبانی و همراهی با دولت و حق آزادی برای مردم در چارچوب قانون اسلامی.

آیت‌الله خامنه‌ای با اعتقاد به نقش مردم در نظام سیاسی، به چهار شاخص اصلی در خصوص حقوق مردم اشاره می‌کند: «آگاهی، نظارت، مشارکت و همگامی». این چهار شاخص هم ویژگی‌های اساسی است و هم همه مردم بدون در نظر گرفتن گوناگونی و قومیت می‌توانند به آنها عمل کنند. در حقیقت مردم با تنوع قومی و نژادی واجد این چهار شاخص هستند. به اعتقاد ایشان صاحب و مالک اصلی کشور، مردم هستند. بر این اساس، اگر مسئولان بخواهند کارها و بالاتر از آن نظام سیاسی سامان پیدا کند، باید در تدبیر و برنامه‌ریزی‌شان در هر برهه‌ای، با برنامه‌ریزی دقیق و ملاحظه همه جوانب بسترهای مشارکت مردم را فراهم کنند. «یقیناً مشارکت عمومی مردم و همبستگی ملی آنان خواهد توانست به پیشرفت برنامه‌ها کمک کند. برای اینکه ملت رشد و پیشرفت لازم را در همه صحنه‌ها به دست بیاورد، احتیاج دارد به تقویت مشارکت عمومی در همه میدان‌ها. نتیجه آن علاوه بر اینکه در تعیین مدیریت کشور نقش دارد، در خنثی کردن دشمنی دشمنان هم مهم است» (رهبرانقلاب، ۱۳۸۴ الف).

بنابراین از نگاه رهبر انقلاب آنچه برای بنای زندگی و سازندگی آینده مورد انتظار است، بدون مشارکت مردم محقق نمی‌شود. (رهبر انقلاب، ۱۳۹۲ ج). ایشان برای مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف، مسئولان را به ایجاد فرمول‌های عملی، قابل فهم و اعتمادبخش فرا می‌خوانند و معتقدند «مشارکت مردم در همه بخش‌های قوه مجریه، قوه قضائیه و قوه مقننه با سازوکاری شفاف می‌تواند عملی شود؛ از ابتکار، فکر، انگیزه مردم و نشاط جوانی جوانان برای مشارکت عمومی باید استفاده شود» (رهبرانقلاب، ۱۳۹۰ الف).

مشارکت از مؤلفه‌های مقوم دولت شفاف است که در اندیشه‌های رهبران انقلاب برجسته است. به اعتقاد این دو متفکر برای تقویت مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی که منجر به اصلاحات در امور می‌شود باید برنامه ریزی کرد.

۸- کارآمدی

کارآمدی معمولاً همراه با کارایی به کار می‌رود و با واژگانی مانند «اثربخشی» و «تقرب به هدف» مترادف است. کارآمدی «میزان نیل به اهداف تعیین‌شده» است. در علم مدیریت، کارآمدی به مفهوم «میزان موفقیت در تحقق هدف‌ها یا انجام مأموریت» است که نشان‌دهنده درجه رسیدن به اهداف می‌باشد (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۱). کارآمدی را می‌توان از ویژگی‌های دولت‌های شفاف دانست. به این معنا که دولت برای رسیدن به اهداف و موفقیت در مأموریت‌های خود به هر میزان که با مردم رابطه عمیق و تعامل داشته باشد، موفق عمل خواهد کرد و در این صورت اعتماد و سرمایه اجتماعی نیز ارتقا خواهد یافت. امام خمینی و رهبر انقلاب نیز از همین زاویه به موضوع کارآمدی توجه دارند؛ یعنی مردم‌مداری دولت‌ها در اهداف، مأموریت‌ها و رویه‌های مدیریتی.

یکی از دغدغه‌های امام‌خمينی در حوزه حکمرانی، موضوع کارآمدی نظام است. در اندیشه امام، مردم نقش بسزایی در کارآمدی نظام سیاسی دارند؛ به طوری که دین اسلام از نگاه ایشان، دین خدمت‌گزاری به مردم است: «ملتفت باشید که شمایی که الآن به حکومت رسیده‌اید، خدمتگزار هستید. اسلام حکومت به آن معنا ندارد. اسلام خدمتگزار دارد... شما خودتان را حاکم مردم ندانید...» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۳: ۲۰۳-۲۰۲). در دیدگاه امام، دولت در عرصه نظر و عمل باید خدمتگزاری خود را نشان دهد. مردم ملاک کارآمدی و ناکارآمدی را بیشتر در حوزه عمل می‌بینند: «توجه به این معنا داشته باشد که حکومت باید در خدمت مردم باشند» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۳: ۳۸۲).

شایسته‌سالاری از دیگر شاخصه‌های کارآمدی از منظر امام است. ایشان شایسته‌سالاری را در چند عامل دوری مدیران از چاپلوسان، انتقادپذیری، ساده‌زیستی، قاطعیت در عمل، تعهد و تخصص خلاصه کردند. از منظر ایشان برای کارآمدی یک سازمان، مجموعه مدیران باید شرایط فوق را دارا باشند. «دولت بدون گزینش اشخاص متعهد و متخصص در رشته‌های مختلفه موفق نخواهد شد و دولتمردان در گزینش همکاران، به کاردانی و تعهد آنان و بهتر خدمت کردن آنها به کشور و در منافع ملت بودن آنان تکیه کنند ... نه بر دوستی و آشنایی و حرف‌شنوی بی تفکر و تأمل که این رویه موجب ناکامی در خدمت به کشور است». ایشان خطاب به مدیران تأکید کردند: «دولتمردان از دانشمندان و متخصصان متعهد استمداد کنند تا راز موفقیت را به دست آورند» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۹: ۱۵۸-۱۵۷).

امام در خصوص لزوم قاطعیت در برخورد با مشکلات هم متذکر شده‌اند: «اگر ما مسامحه بکنیم و به کاغذ بازی عمل بکنیم، کارها زمین می‌ماند» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۷: ۳۸۱). ایشان نه تنها در برخورد با مشکلات داخلی قاطعیت را ضروری می‌دانند، در راستای کارآمدی سیاست و روابط خارجی و برخورد با ابرقدرت‌ها نیز عدم مسامحه را لازم می‌شمرند (صحیفه امام، ۱۳۷۹، جلد ۱۲: ۳۰۵).

کارآمدی مدنظر رهبر انقلاب «کارآمدی مردم بنیاد» است. یعنی با مردم و اراده و فعالیت آنها تمشیت کشور به پیش می‌رود. این امر نشان از این دارد که استراتژی رهبر انقلاب برای عبور از شرایط خاص «کارآمدی مردم نهاد و مردم بنیاد» است. ایشان حتی کارآمدی را با مشروعیت گره می‌زنند و تأکید می‌کنند مشروعیت مسئولان بسته به انجام کارایی در انجام وظیفه است. به عبارت دیگر از نگاه ایشان هر جا کارآمدی نباشد، مشروعیت از بین خواهد رفت. ایشان همچنین به مدیران توصیه کرده‌اند: آنچه برعهده دارند، به قدر معقول انجام دهند (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳). در نتیجه اصرار و تکیه بر کارایی و کارآمدی مسئولان طبق ضوابط قوانین متخذ از شرع و قانون اساسی، در اندیشه رهبر انقلاب اهمیت ویژه‌ای دارد.

آیت‌ا... خامنه‌ای معتقدند شیوه سپردن کار به دست مردم و به سرانجام رسیدن کارها، فقط مخصوص ایران نیست؛ بلکه در هر کشوری، وقتی صحنه عمل با برنامه‌ریزی و نیت هدفدار در اختیار مردم قرار داده می‌شود، انگیزه‌های مردمی و نیز نیروهای متنوع و متکثر مردمی، کارها را به پیش خواهند برد. این گفتار موید این است که از منظر ایشان کارآمدی جمهوری اسلامی در

گرو سپردن امور به مردم است. رهبر انقلاب همچنین با توجه به اینکه جنگ روانی و تبلیغات سوء دشمنان، کارآمدی نظام را هدف قرار داده است، بیان داشته‌اند: «دشمنان ملت ایران و نظام جمهوری اسلامی فقط به دو موضوع می‌توانند امید داشته باشند. یکی اینکه ناکارآمدی نظام را به مردم القای کنند؛ یعنی بگویند این نظام نمی‌تواند خواسته‌های مردم را برآورده کند و با القای آن به مردم، ارتباط مستحکم مردم با نظام اسلامی را از بین ببرند. دوم دسته‌بندی و اختلاف ایجاد کنند» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۲ ب).

بر این اساس ایشان بر ضرورت هوشیاری مسئولان در این زمینه و نشان دادن کارآمدی نظام تاکید دارند: «برای ارتقای کارآمدی نظام مسئولان باید مردم را در قبال یک گزارش درست و متقن، مختار به قضاوت کنند تا مردم بتوانند کارآمدی نظام را به چشم ببینند و نسبت به آن قضاوت نمایند» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۲ ج). از منظر رهبر انقلاب گزارش‌دهی به مردم در خصوص فعالیت‌ها و رویه‌های مدیران و ایجاد فضایی واقعی برای نظارت مردم بر شیوه حکمرانی خود از جمله راه‌هایی است که به کارآمدی نظام منجر می‌شود.

شایسته‌سالاری و کارآمدی مردم‌بنیان از واژگان کلیدی است که رهبران انقلاب بر آن تاکید دارند؛ این مفاهیم مصداق عینی یک نظام سیاسی شفاف است؛ برای رسیدن به این نظام نیز مسئولان می‌بایست مرتب به مردم گزارش کار دهند و این موضوع علاوه بر ایجاد شفافیت، مشروعیت نظام را ارتقا می‌دهد.

بدین ترتیب بر اساس یافته‌های این مقاله مدل مفهومی دولت شفاف از نگاه امام خمینی و آیت... خامنه‌ای به شرح نمودار شماره ۲ ارائه می‌شود.

نمودار شماره (۲) مدل مفهومی دولت شفاف از نگاه امام خمینی و آیت... خامنه‌ای

ج) شفافیت در ارکان دولت

آنچه در باب شفافیت در دنیای مدرن تجربه شده، رابطه مستقیم آن با کارآیی و مشروعیت ساخت قدرت سیاسی است. بدین معنا که به هر میزان شفافیت در امور اقتصادی و سیاسی عمیق تر و جدی تر باشد، به همان اندازه مقبولیت و محبوبیت نظام سیاسی در منظر شهروندان نیز بالاتر خواهد بود. اما عوامل اجرایی و مخاطب شفافیت چه کسانی هستند؟ طبق یک اصل قدیمی هر جا قدرت و ثروت باشد، فساد نیز وجود خواهد داشت. اما یک استثنا در این خصوص وجود دارد که در همه کشورهای مورد توجه است و آن شفاف‌ناپذیر بودن اسرار نظامی و امنیتی است. هر آنچه غیر از این باشد در دولت‌های دموکراتیک می‌بایست به صورت شفاف در معرض دید و قضاوت مردم قرار گیرد. بر این اساس همه دستگاه‌های اداری، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مشمول اصل شفافیت قرار می‌گیرند تا با این رویه دولت به مفهوم حقوقی و سیاسی آن شفاف تلقی شود. در این میان قوای سه‌گانه کشور و دستگاه‌های زیرمجموعه رهبری به جز نیروهای مسلح و دستگاه‌های امنیتی مشمول این اصل مترقی می‌شوند. این اصل در اندیشه امام‌خمينی و رهبر انقلاب نیز به صورت شفاف بیان شده که تفصیل آن در مولفه‌های ۸ گانه دولت شفاف ارائه شد. در جدول شماره یک، ضمن ارائه مولفه‌های قانونی دولت شفاف از نگاه امام و رهبری، مخاطب و دستگاه‌های متولی شفافیت نیز ارائه شده است.

ردیف	مؤلفه	امام خمینی	آیت‌الله خامنه‌ای	مخاطب
۱	آزادی اطلاعات	بزرگ‌ترین آرمان‌های انقلاب و نهضت اسلامی است و هیچ شخص و مقامی حق محروم کردن انسان-ها از آزادی خدادادی را ندارد.	اطلاعات باید عمومی و شفاف باشد	رسانه‌ها قوای سه‌گانه
۲	شفافیت مالی	صیانت از بیت‌المال و وجوهات شرعی، اعلام دارایی‌های شخصی	اطلاع‌رسانی شفاف در امور اقتصادی و سیاسی به مردم با کمک رسانه‌ها	رسانه‌های گروهی دستگاه‌های اجرایی تقنینی و قضایی
۳	پاسخگویی	در حکومت اسلامی، هیچ یک از زمامداران حق استبداد و خودرأیی ندارند.	پاسخگویی و روحیه پرسش‌گری و احساس مسئولیت مسئولان در مقابل مطالبات ملت پراهمیت است.	همه مسئولان
۴	امر به معروف و نهی از منکر	تنها به امور فردی محدود نیست و در سطح کلان جامعه هم مهم است.	از نوترین، شیرین‌ترین و کارآمدترین شیوه‌های تعامل اجتماعی است. این اصل مکانیزمی مناسب برای نظارت عمومی است و به شیوع خیر و محدود کردن بدی کمک می‌کند	آحاد مردم
۵	نظارت	نظارت امری همگانی است و محدود به نهادهای نظارتی نیست. همه ملت موظفند بر امور حکمرانی نظارت کنند. امام حتی خود را نیز مستثنی نمی‌کند.	خودنظارتی؛ بدین معنی که مدیران ارشد باید بر مجموعه مدیریتی خود نظارت کامل کنند. دستگاه‌های نظارتی خود را محاسبه کنند. خود رهبری هم از نظارت مستثنی نیست	مردم، مجلس شورای اسلامی، دستگاه‌های نظارتی
۶	قانونگرایی	لزوم پیش‌قدمی مردم و مسئولان و حتی خود امام در رعایت قانونی	قانون تراز برای سنجش رفتارها و رویه‌های جامعه محسوب می‌شود. قانون شاخص است گاهی قانون ناقص بهتر از بی‌قانونی است	آحاد مردم همه دستگاه‌های اجرایی، تقنینی و قضایی
۷	مشارکت مردم	مشارکت عمومی از پایه‌های اصلی نظام اسلامی	مشارکت مردمی	عموم مردم
۸	کارآمدی	شایسته‌سالاری مردم‌مداری دولت‌ها در اهداف، ماموریت‌ها و رویه‌های مدیریتی	کارآمدی مردم بنیاد؛ یعنی با مردم و اراده و فعالیت آنها تمشیت کشور به پیش می‌رود. مردم‌مداری دولت‌ها در اهداف، ماموریت‌ها و رویه‌های مدیریتی	مردم مدیران کشوری

جدول شماره (۱) مولفه‌های قانونی دولت شفاف از نگاه امام و رهبری و مخاطبان آن

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر کوشید مولفه‌های دولت شفاف از منظر امام‌خمينی و آیت‌ا... خامنه‌ای را با شیوه اسنادی و رویکردی تطبیقی و با بهره‌گیری از نظرات این دو متفکر استخراج و ارائه کند. طبق یافته‌های این مقاله، ۸ مولفه آزادی اطلاعات، شفافیت مالی، پاسخ‌گویی، نظارت، امر به معروف و نهی از منکر، مشارکت، کارآمدی و قانون‌گرایی به عنوان عناصر دولت شفاف به صورت مشترک در آرای این دو متفکر برجسته بود. این مولفه‌ها با نظریه «آنوسکا بویجز» به عنوان چارچوب نظری مقاله که شش وجه آزادی اطلاعات، تصمیم‌گیری کارآمد، قانون‌گرایی، مشارکت، پاسخ‌گویی و تقویت دموکراسی برای دولت شفاف ترسیم می‌کند تطابق زیادی داشت.

یافته‌های این مقاله نشان داد که مهمترین مولفه‌های قانونی و اهداف امام و آیت‌ا... خامنه‌ای در خصوص ایجاد دولت شفاف به قرار زیر است: مبارزه با فساد و صیانت از بیت‌المال، شیوع خیر و محدود شدن شر، جلوگیری از استبداد و خودرایی، تحقق شایسته‌سالاری، حکمرانی اسلامی، نظارت همگانی و خودنظارتی.

در دیدگاه امام و رهبری تنها دو استثنا برای شفاف‌سازی وجود دارد. یکی موضوع اسرار نظامی و امنیتی است که شفافیت‌بردار نیست و دیگری حوزه خصوصی مردم که اسرار شخصی آنهاست و به جز در موارد خاص آن هم با رعایت قانون، هیچ کس اجازه تعرض و تعدی به آن را ندارد. بر اساس نظرات امام و رهبری برای تحقق دولت شفاف در جمهوری اسلامی راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود.

- بهره‌گیری از رسانه‌ها به خصوص رسانه‌های مجازی و شبکه‌های اجتماعی برای انتشار آزاد اطلاعات و ایجاد شفافیت در حوزه‌های مختلف.
- حمایت حقوقی و مالی از سوت‌زنانی که مفسد اقتصادی و سیاسی را افشا می‌کنند.
- وضع قوانین بین و روشن در مجلس شورای اسلامی برای حمایت حقوقی از رسانه‌هایی که به عنوان سوت‌زن به کشف تخلفات اقتصادی مبادرت می‌کنند.
- تقویت فرهنگ عمومی برای اهمیت ایجاد رویه پرسش‌گری و مطالبه‌خواهی مردم و پاسخ‌گویی مسئولان
- چابک‌سازی نهادهای نظارتی و محول کردن بخشی از نظارت‌ها به مردم و رسانه‌ها به عنوان ناظران عمومی
- برنامه‌ریزی برای تحقق دولت الکترونیک، تجارت الکترونیک و بهره‌گیری از خدمات فین‌تک‌ها در حوزه مالی و اقتصادی که باعث شفافیت و نظارت‌پذیری بیشتر و آسان شهروندان می‌شود.

منابع:

۱. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۱، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۲. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۲، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۳. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۴، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۴. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۵، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۵. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۷، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۶. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۸، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۷. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۹، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۸. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۱۲، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۹. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۱۳، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۱۰. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۱۷، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۱۱. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۱۸، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۱۲. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۱۹، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۱۳. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۷۹) صحیفه امام، جلد ۲۰، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۱۴. امام خمینی، سیدروح ا... (۱۳۹۲) ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ ۲۸.
۱۵. رهبر انقلاب (۱۳۷۱). بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۱/۵/۷.
۱۶. رهبر انقلاب (۱۳۷۵). بیانات در دیدار رئیس جمهور و هیئت وزیران، ۱۳۷۵/۶/۸.
۱۷. رهبر انقلاب (۱۳۷۹ الف). بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۷۹/۹/۲۵.

۱۸. رهبر انقلاب (۱۳۷۹ب). بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۲۲.
۱۹. رهبر انقلاب (۱۳۸۲الف). بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲/۲/۲۲.
۲۰. رهبر انقلاب (۱۳۸۲ب). بیانات در دیدار زائران و مجاورین حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۲/۰۱/۰۱.
۲۱. رهبر انقلاب (۱۳۸۲ج). پیام نوروزی به مناسبت حلول سال ۱۳۸۲، ۱۳۸۲/۰۱/۰۱.
۲۲. رهبر انقلاب (۱۳۸۳الف). بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۳/۱/۲.
۲۳. رهبر انقلاب (۱۳۸۳ب). بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۸۳/۱/۲۶.
۲۴. رهبر انقلاب (۱۳۸۳ج). بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵.
۲۵. رهبر انقلاب (۱۳۸۳د). پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۸۳، ۱۳۸۳/۱/۱.
۲۶. رهبر انقلاب (۱۳۸۳و). بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۳/۰۶/۳۱.
۲۷. رهبر انقلاب (۱۳۸۴الف). پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۸۴، ۱۳۸۴/۱/۱.
۲۸. رهبر انقلاب (۱۳۸۴ب). بیانات در دیدار مردم کرمان، ۱۳۸۴/۰۲/۱۱.
۲۹. رهبر انقلاب (۱۳۸۶). بیانات در دیدار خانواده‌ی شهدای هفتم تیر و مسئولان قوه قضائیه، ۱۳۸۶/۴/۷.
۳۰. رهبر انقلاب (۱۳۸۷الف). بیانات در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۷/۶/۲.
۳۱. رهبر انقلاب (۱۳۸۷ب). بیانات در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم، ۱۳۸۷/۰۳/۲۱.
۳۲. رهبر انقلاب (۱۳۸۸). بیانات در خطبه‌های نماز عید سعید فطر ۱۳۸۸ /۶/۲۹.
۳۳. رهبر انقلاب (۱۳۸۹). بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۸۹/۰۹/۲۴.
۳۴. رهبر انقلاب (۱۳۹۰الف). بیانات در اجتماع بزرگ مردم کرمانشاه، ۱۳۹۰/۰۷/۲۰.
۳۵. رهبر انقلاب (۱۳۹۰ب). بیانات در حرم مطهر رضوی در آغاز سال ۱۳۹۰، ۱۳۹۰/۰۱/۰۱.
۳۶. رهبر انقلاب (۱۳۹۲الف). بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰.

۳۷. رهبر انقلاب (۱۳۹۲ب). بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۲/۶/۶.
۳۸. رهبر انقلاب (۱۳۹۲ج). پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۹۳، ۱۳۹۲/۱۲/۲۹.
۳۹. رهبر انقلاب (۱۳۹۴). بیانات در دیدار مداحان اهل بیت علیهم‌السلام، ۱۳۹۴/۱/۲۰.
۴۰. رهبر انقلاب (۱۳۹۷الف). بیانات در ابتدای جلسه درس خارج فقه، ۱۳۹۷/۰۷/۲۳.
۴۱. رهبر انقلاب (۱۳۹۷ب). مروری بر تأکیدات رهبر انقلاب درباره مسئله‌ی شفاف‌سازی؛ ۱۳۹۷/۸/۱۱.
۴۲. رهبر انقلاب (۱۳۹۷ج). بیانات در دیدار نمایندگان و کارکنان مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷/۳/۳۰.
۴۳. رهبر انقلاب (۱۳۹۰). بیانات در دیدار فعالان بخش‌های اقتصادی کشور؛ ۱۳۹۰/۰۵/۲۶.
۴۴. پورعزت، علی‌اصغر، و همکاران (۱۳۸۹). «رابطه آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی با پاسخگویی و شفافیت سازمان‌ها»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ش ۳۸.
۴۵. جمشیدی، محمدرضا (۱۳۸۸). اندیشه سیاسی امام‌خمينی، چاپ دوم، تهران: نشر پژوهشکده امام‌خمينی و انقلاب اسلامی
۴۶. حبيب زاده، سيداحمد و عامری، زهرا (۱۳۹۵). شاخص‌های شفافیت در حکومتی اسلام (با تأکید بر حکومت علوی) فصلنامه حقوق اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۴۹.
۴۷. خانی، محمدحسین، اصول، مبانی و سیاست داده‌های حکومتی باز در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۸)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی.
۴۸. خرقه‌پور، فاطمه، بررسی شفافیت به عنوان یکی از مولفه‌های حکمرانی مطلوب در اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی ایران (۱۳۹۱)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم سیاسی.
۴۹. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷) لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم از دوره جدید، جلد نهم
۵۰. رحمانی‌زاده حمیدرضا و پدرام سعید (۱۳۸۱)، شفاف‌سازی و پاسخگویی در نهادهای رسمی، مجله مجلس و پژوهش، سال نهم زمستان ۱۳۸۱ شماره ۳۶؛ از ص ۸۵ تا ۹۵

۵۱. زاهدی، شمس‌السادات، و همکاران (۱۳۹۰). فرهنگ جامع مدیریت، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ پنجم.
۵۲. صادقی فسایی، سهیلا، عرفان‌منش، ایمان؛ مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، راهبرد فرهنگ، شماره ۲۹
۵۳. ضمیری عبدالحسین، رضا نصیری، حامد حکمرانی مطلوب و نقش شفافیت در تحقق آن، فصلنامه پژوهشنامه. بهار ۱۳۸۹ - شماره ۵۲ صفحه - از ۱۷۳ تا ۲۲۴.
۵۴. شکوری، ابوالفضل، مفهوم آزادی در اندیشه سیاسی امام خمینی، مجله دوماهنامه آینه پژوهش شماره ۵۸، ۱۳۷۸
۵۵. مرتضوی امامی زواره، سید علی و صادقی، محمدمسعود (۱۳۹۹) نسبت سنجی جایگاه عدالت در اندیشه سیاسی امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای، کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق و پژوهش‌های دینی.
<https://civilica.com/doc/1123077>
۵۶. میدری، احمد و خیرخواهان، جعفر (۱۳۸۳). «حکمرانی خوب؛ بنیان توسعه» مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۵۷. نهج‌البلاغه، مترجم: محمد دشتی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، سال چاپ ۱۳۹۳، نامه ۵۰
58. Freedon, Michael & Andrew Vincent (2013) Comparative Study of Political thought Theorizing Practices, New York: Routledge.
59. Buijze, Anoeska.(2013). The Six Faces of Transparency, Netherlands: Utrecht Law Review

